

JOSIP BAOTIĆ

Filozofski fakultet, Sarajevo

ORIJENTALIZMI U GOVORU STAROSJEDILACA BOSANSKE POSAVINE

Uvodne napomene

Predmet istraživanja kojeg su rezultati izloženi u ovom radu bili su orijentalizmi, tačnije riječi koje u sebi kao korijenske ili tvorbene morfeme imaju elemente iz orijentalnih jezika posredovane u naš preko turskog jezika, pa se češće imenuju kao turcizmi. Objekat istraživanja je govor starosjedilaca Bosanske Posavine, odnosno dio posavskog ikavskog dijalekta koji je Savom odvojen od svoje cjeline u Slavoniji. Cilj istraživanja je stjecanje cjelovitog uvida u promjene koje su pretrpjeli elementi iz turskog jezika u ovom govoru, kao i u njihov status, komunikacijsku i funkcionalnu vrijednost danas. Razlog – ubrzano potiskivanje ovog sloja leksike i u govoru manje obrazovanog sloja stanovništva djelovanjem sredstava javnog obavješćavanja, tj. usvajanjem standardno-jezičnih vrijednosti hrvatskog književnog jezika

Turcizmi su, kao što je poznato, osvijetljeni u dobroj mjeri kada je riječ o standardnom jezicima: bosanskom, hrvatskom, srpskom. Pored toga što je leksika ovog porijekla registrirana u brojnim književnim djelima u vidu dodataka “*manje poznatih riječi*”, ona je prezentirana i u izvrsnom rječniku A. Škaljića “*Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*”. U njemu su oni dobili svoju leksikografsku obradu. Uz navođenje svih značenja koja su potvrđena na širokom prostoru koji pokriva hrvatski ili srpski jezik, date su i etimologije za svaku riječ. Isto tako brojni su i radovi u kojima je osvijetljeno neko od pitanja iz ove problematike, počev od fonološke i morfološke adaptacije turskih elemenata, pa do njihove semantičke transformacije.

Slična ocjena se ne bi mogla izreći kada su u pitanju narodni govori i turcizmi u njima. Tu je ova problematika najčešće djelomično i uzgred osvjetljivana, zavisno od prirode i obima rada i prvenstveno u funkciji ilustracije nekih pojava i procesa po kojima određeni govor odstupa od standardnojezične norme. Ovo je jedan od prvih pokušaja da se “turcizmi” cjelovitije osvijetle u okviru jednog organskog idioma, i to ne samo osvjetljavajući promjene u njihovoj strukturi nego i na funkcionalnom planu.

Izbor govora starosjedilaca Bosanske Posavine kao objekta istraživanja nije slučajan. Predodredili su ga cilj istraživanja i zadaci koje je trebalo realizirati da bi se

taj cilj ostvario. Istraživaču se učinilo da je ovaj govor najpodesniji za sve to. Prvo, radi se o mjesnom govoru, dakle organskom idiomu koji karakterizira konkretnost. Njegovi nositelji, naime, znaju koji elementi u jeziku pripadaju njima kao autentični, "domaći", a koji ne, koji su "tuđi". Takva svijest je bila brana koja je očuvala autentične vrijednosti govora, bez obzira na njihovo porijeklo. Jednom primljeni i prihvaćeni od svih i ti strani elementi postajali su i ostali domaći i do danas, opiru se čak i književnim vrijednostima. Drugo, riječ je o rubnom govoru jedne veće cjeline. Poznato je da periferije u svim oblastima života pokazuju više brige za očuvanje svog pred tuđim. U jeziku je ta briga još izrazitija. Budući da se u ovom slučaju radi o govoru stanovništva koje je svjesno svog primata u smislu prava na odrednicu starosjedilac, taj otpor je bio još radikalniji. Posljedica ili rezultat je da je govor u daleko većoj mjeri konzervirao stanje nego neki drugi govori, pa bez obzira što utjecaj turskog jezika nije ovdje bio veći nego na drugim područjima, tragovi su se bolje očuvali. Treće, budući da je objekat istraživanja organski idiom, najprirodnije je da istraživač obavi istraživanja u govoru koji mu je najbliži, kako po svojim karakteristikama tako i po emocionalnom odnosu. Poznato je da su zahtjevi u dijalektološkim istraživanjima vrlo veliki zbog rada na terenu i kontakta s informatorima i da validnost prikupljene građe ide u korak sa stupnjem *ovjerenja* koji ispitivač ostvari s informatorima. U ovom slučaju istraživani govor je idiolekt samog istraživača.

Starosjedioce Bosanske Posavine čine Hrvati u nekoliko sela u okolini Orašja na Savi. U dijalektološkoj literaturi kao osnovne karakteristike njihovog govora ističu se ikavsko-jekavska zamjena glasa *jat* i petoakcenatski sistem. Dugo *jat* je po pravilu zamijenjeno sa *i* (*dite, mliko, lipo*), a kratko sa *je* (*pjesma, djed, djeca*), dok je u akcenatskom sistemu uz sve četiri akcenatske vrijednosti iz književnog jezika (˘ ˆ ˙ ˘) prisutan i metatonijski akut iz najstarije štokavske akcentuacije (˘). Govor je u dobroj mjeri opisan na svim razinama jezične strukture, izuzev leksičke. Ovim istraživanjem pokriven je dio potreba i u ovoj oblasti.

Cilj istraživanja, prezentiranje cjelovite slike o turcizmima u ovom govoru, podrazumijevao je: a/ identificiranje svih turcizama, tj. prikupljanje građe i b/ utvrđivanje semantičke vrijednosti i statusa svakog od elemenata, kao i c/ obradu građe kako bi se predočile promjene kroz koje su riječi prošle na svim razinama jezične strukture.

Sudovi izneseni u ovom radu su zasnovani na obradi 714 korijenskih morfema, od kojih se neke javljaju u jednoj, a neke i u više riječi-izvedenica. Od njih najveći je u strukturi imenica – čak 579, od toga 344 s morfološkim obilježjem muškog, 217 ženskog i samo 18 srednjeg roda. U glagolima kao korijenski morfemi elementi turskog jezika zabilježeni su 56 puta, u pridjevima i adverbima podjednako – sa 34 u prvim, i sa 36 u drugim. Zabilježeno je i 6 uzvika, te 3 rječce. S obzirom da su neke od ovih morfema, ili riječi u čijoj su osnovi poslužile za izvođenje novih riječi, broj leksema s elementima turskog jezika je veći od navedenog. U obradu nije uključen dio građe vezane za vjerski život muslimana, koji čine gradsko stanovništvo u ovom kraju, zbog toga što Bošnjaci ne pripadaju ovom govornom tipu pa ta leksika nije autentična u jeziku starinačkog stanovništva i ne može se čuti sve dok komunikacija ne izađe izvan okvira njihovog života i zanimanja.

Promjene u strukturi riječi

Promjene u strukturi elemenata iz turskog jezika najbrojnije su i prema tome najinteresantnije. Budući da se radi o dva genetski i tipološki različita jezika, proces fonetsko-morfološke adaptacije nužan je i očekivan, prije svega, u supstituciji fonema,

naročito onih kojih nema u jeziku primatelja, zatim prilagođavanju kategoriji gramatičkog roda, potrebama fleksije i sl.

Procesi i rezultati karakteristični za druge govore našeg jezika, kao i za jezik u cjelini, zastupljeni su i ovdje. Odstupanja su u detaljima, pojedinim leksemama i daju se objasniti najčešće kao rezultat disimilaciono-asimilacionih procesa, ili pak analoških uopćavanja. Ona koja su u skladu s književnojezičnom situacijom manje su informativna od onih koja su dijalektološkog karaktera, mada su i jedna i druga nezaobilazna u predstavljanju stanja.

Poznato je da turski jezik ima 29 fonema. Među njima tri vokalske foneme ne podudaraju se s vokalima u našem jeziku: **ı, ö, ü**, a jedna konsonantska s konsonantima u našem jeziku: **ğ**, ali one u transkripciji turskih imena u savremenom jeziku ne predstavljaju nikakve poteškoće, zamjenjuju se, po pravilu, najbližim fonetskim realizacijama: **i, o, u**, odnosno **g**. Mada i ovdje ima odstupanja, ova nisu bila predmet pažnje jer su ona predvidljiva i zbog razlika u fonološkim sistemima.

a/ Vokalske alternacije

I ovdje kao i u standardnom jeziku u cjelini promjenama su zahvaćeni vokali **a, e, i, i** i **u** vrlo često, dok vokal **o** pokazuje najveću stabilnost, čak veću nego i u književnom jeziku. Alternacija **o > a** i **a > o** najčešće se ilustrira primjerom *čarapa* i *mosur* /tur. *corap* i *masural*/. U ovom govoru obje riječi se kod najstarijih još i danas javljaju bez alternacije: *čorape* – *podero čorape*; *isplela čorape*; *motalo se na masure*, *bili drveni masuri*, mada se kod mlađih javlja i književni oblik *čarape*.

Evo potvrda za stabilizirane alternacije vokala:

- a > e: *teksirat* (tur. *taksirat*), *jeran* (tur. *yaran*);
- a > o: *bojagi* (tur. *bayaği*); *joza* (tur. *yazı*), u drugim govorima uobičajeno *jazija*; *oranja* (tur. *haranı*); *toraba* (tur. vul. *taraba*, *daraba*); *tovan* (tur. *tavan*);
- a > u: *murifet* (tur. *marifet*);
- e > a: *akrap* (tur. *akrep*); *bajdava* (tur. *bedava*); *barabar* (tur. *beraber*); *beslajisat* (tur. *beslemek*); *andžar* (tur. *hancer* i *hançer*); *zerdalija* (tur. *zerdevalı*); *samar* (*samer*);
- e > i: *birićet* (tur. *bereket*); *dibidus* (tur. *dubeduz*); *perčîn* (tur. *perçlem*);
- i > a: *kadar* (tur. *kadir*); *kalauz* (tur. *kilavuz*); *sulentar* (tur. *silindir*);
- i > e: *deverat* (tur. *devir*); *čelim* (tur. *kilim*); *ečkija* (tur. *içki*); *iledža* (tur. *ilica*); *muadžer* (tur. *muhacir*); *senija* (tur. *sini*);
- i > u: *sulentar* (tur. *silindir*);
- i > ø: *razgaliti* (tur. *gaile*); *skela* (tur. *iskele*);
- u > i: *čibuk* (tur. *çubuk*); *komšija* (tur. *komşu*); *kutija* (tur. *kutu*);
- u > o: *jorgovan* (tur. *erguvan*); *tabor* (tur. *tabur*); *čoja* (tur. *çuha*);
- o > u: *buz* (tur. *boza*); *čuprija* (tur. *köprü*);
- ı > a: *bakar* (tur. *bakır*); *gadar* (tur. *gadır*); *kaarli* (*kahrılı*); *kanafa* (tur. *kanap*);
- ı > e: *erget* (tur. *ırgat*); *krmez* (tur. *kırmız*); *čekrk* (tur. *çıkırık*)

- i > o: *čador* (tur. *çadır*); *korbač* (tur. *karbaç*);

- i > u: *asulan* (tur. *hasıl*); *čuvaldus* (*çuvaldız*); *jastuk* (tur. *yastık*); *kalup* (tur. *kalıp*); *sanduk* (tur. *sandık*).

Iz navedenih primjera vidljivo je da je alternacijama najpodložniji vokal *i* u turskom jeziku. Jedino on može alternirati sa svakim vokalom u našem jeziku. Njega slijedi vokal *a*, koji u našem jeziku alternira s *e*, *o* i *u*. Vokali *e* i *u* sa sebi najbližim, *e* s *a* i *i*, a *u* s *i* i *o*. Isti odnos karakterističan je i za naš jezik u cjelini.

b/ Konsonantske alternacije

U konsonantskom sistemu alternacije su posljedica: a/ razlike u fonološkoj strukturi dvaju sustava i b/ procesa asimilacije ili disimilacije.

Rečeno je da konsonantizam turskog jezika ima fonemu *ğ* koje nema ni naš jezik ni ovaj govor. Radi se o specifičnom, tzv. mekom *g*, koji je u stvari zvučni velarni frikativ. U našem književnom jeziku transkribira se kao *g* kada su u pitanju turska imena: *Dogan* (*Doğan*), *Bagdaš* (*Bağdas*), ali i izvan toga: *bogaz* (*boğaz*), *bajagi* (*bayağı*), *magaza* (*mağaza*), mada se u riječima iz turskog jezika javlja i kao *đ*: *leğen* > *legen* > *leđen*, *meğer* > *međer*. Tako je i u ovom govoru: *bogaz* /tur. *boğaz*/, *jagma* /tur. *yağmal*/, *degenek* /tur. *değenek*/, ali *leđen* /tur. *leğen*/.

S druge strane, ovaj govor u svom fonološkom sustavu nema fonema *h*, za razliku od književnog i turskog jezika. Zbog toga riječi preuzete iz turskog jezika najčešće egzistiraju bez ovog fonema: *aber* (*haber*), *alalit* (*halal*), *ajduk* (*hajduk*), *meana* (*mehana*), *mur* (*muhur*) itd., ili je *h* zamijenjeno nekim od konsonanata.

h > *v*: *duvan* (*duhan*); *h* > *j*: *čoja* (*çuha*); *h* > *k*: *baksuz* (*bahtsız*), *bakšiš* (*bahşış*), *maksuz* (*mahsus*); *h* > *f*: *furda* (*hurda*).

U mnogim našim govorima ni glas *f* nije stabilan u sistemu, ili ga nema. Ovdje je *f* stabilno: *fes*, *finjer*, *fildžan*, *furda* itd., mada se mogu sresti i alternacije s drugim konsonantima, ponajčešće s *v* i *p*. Kada su u pitanju turcizmi, to potvrđuju sljedeći primjeri: *f* > *v*: *kavez* (*kafes*), *jukva* (*yufka*), *tevter* (*defter*), te *f* > *p*: *ošap* (*hoslaf*). Neobična je i nezabilježena u literaturi alternacija *f* > *l*, koja se ovdje sreće u riječi *mutlak* (tur. *mutlak*).

Ostale alternacije:

b/ *b* > *m*: *kamze* (*kabza*); *b* > *f*: *safun* (*sabun*); *b* > *v*: *sevap* (*sebah*); *čevap* (*kebah*);

d/ *d* > *t*: *pajtaš* (*padaş*), *panta* (*payvand*), *sulentar* (*silindir*), *tevter* (*defter*)

g/ *g* > *đ*: *burđija* (*burgu*); *đulegija* (*güveyi*), *enđija* (*yenge*); *g* > *j*: *ječerma* (*geçirme*);

j/ *j* > *ø*: *evala* (*ejvala*), *panta* (*payvand*), *ular* (*yular*);

k/ *k* > *g*: *đogat* (<*gök*), *guba* (*kuba*), *šargija* (*şarkı*);

l/ *l* > *n*: *dunđer* (*dülger*), *gungula* (*gulgule*); *l* > *nj*: *bunjgur* (*bulgur*); *l* > *z*: *bozluk* (*bolluk*); *l* > *m*: *čimbir* (*çılbur*);

n/ *n* > *nj*: *binjija* (*bini*); *n* > *k*: *iksan* (*insan*); *n* > *l*: *mengele* (*mengene*);

m/ *m* > *m*: *perčín* (*perçem*);

p/ p > b: *busija* (*pusu*); p > v: *kovča* (*kopča*), *tevsija* (*tepsi*); *šuveli* (*šüpheli*)

r/ r > l: *testil* (*testir*);

s/ s > z: *zanat* (*sanat*); *serbez* (*serbes*);

z/ z > s: *čuvaldus* (*çuvaldız*); *sindžir* (*zincir*), *dibidus* (*dübedüz*); z > ž: *čizme* (*çizme*);

ø/ ø > j: *kajil* (*kail*);

ø > r: *arlovit* (<*ala*); *sakriška* (*sakız*);

v/ v > l: *đulegija* (*güveyi*)

Većina alternacija prisutna je u oblicima koji se navode i u rječnicima književnog jezika, ali ima i odstupanja od stanja koje je tamo konstatirano. Takva su, npr., u riječima: *čorapa*, *kajiš*, *masur*, *mufljiz*, *pesinav*, *sumbul*, *tarzijan*. U svim ovim riječima izostale su alternacije koje su se dogodile u književnom jeziku u odnosu na izvorne likove u turskom jeziku: *čarapa/çorap*, *kaiš/kayış*, *mosur/masura*, *mufljuz/müflis*, *peksin/pes*, *zumbul/sümbül*, *terzijan/taziyane* ili *tarzene*.

Isto tako interesantna su i odstupanja u ovom govoru u situacijama gdje se u književnom jeziku i izvornoj formi iz turskog fonema podudaraju. Sreću se u riječima:

finjer/fenjer od tur. *fener*, *čelim/čilim*, od tur. *kilim*; *iledža/ilidža*, od tur. *ılca*; *jeran/jaran*, od tur. *yanar*; *senija/sinija*, od tur. *sini*; *tovan/tavan*, od tur. *tavan*, kada su u pitanju vokalske foneme, a u riječima: *arlovit/alovit*, od tur. *ala*; *dublek/dulek*, od tur. *dölek*; *đulegija/đuvegija*, od tur. *güveyi*; *evala/ejvala*, od tur. *eyvallah*; *iksan/insan*, od tur. *insan*; *karamfil/karanfil*, od tur. *karanfil*; *leđen/legen*, od tur. *leğen*; *kovča/kopča*, od tur. *kopça*; *sulentar/sulundar*, od tur. *silindir*; *tevtar/tefter*, od tur. *defter*; *tevsija/tepsija*, od tur. *tepsi*; *testil/testir*, od tur. *testir*; *pajtaš/pajdaš*, od tur. *paydaş*; *panta/pajanta*, od tur. *pavanda*, kada su u pitanju konsonatske foneme.

Trostruke alternacije su vrlo rijetke, ali i za njih postoje potvrde: *bozluk/ bonluk/ bolluk*, gdje alterniraju z/n/ø, te: *mutlak/mutvark/mutfak*, s alternacijom l/v/f. Ovim bi se mogla priključiti i riječ *musveda*, prema književnom *musaveda* i tur. liku *müsvede*, s vokalskom alternacijom e/a/ø.

Od riječi koje se nisu našle u našim rječnicima, izuzev u Škaljićevu, a u kojima su prisutne razlike, zaslužuju da se izdvoje: *murifet*, od tur. *marifet* i *kudre*, od tur. *kudret*, prva zbog vrlo rijetke alternacije a/u (Škaljić navodi samo dvije potvrde), a druga zbog gubljenja krajnjeg t uprkos tome što je to za posljedicu imalo i promjenu roda.

Najveći dio glasovnih alternacija da se objasniti i kao posljedica asimilaciono disimilacionih procesa. Uz ove procese, strukturu izvornog lika mijenjalo je i gubljenje suglasnika, te metateze. Već je pomenuta riječ *kudre*, u kojoj je otpalo krajnje t, a njoj bi se mogle pribrojati: *baksuz*, *dosluk*, *ular*, *čage*, *firaun*, i neke druge već zabilježene u literaturi. Ovdje ćemo skrenuti pažnju na imenicu *malica*, koja se još može čuti kod najstarijih u značenju "zaseok", dio sela: *Naša malica imala je skupit trista kila masti*, a koja je nastala ispadanjem h iz osnovnog oblika *mahala* i dodavanjem deminutivnog sufiksa -ica, i koju niko od starosjedilaca danas ne dovodi u vezu s izvornim oblikom.

c/ Metateze

Metateza je uobičajena pojava i nešto češća nego u književnom jeziku kada su u pitanju riječi koje je književni jezik preuzeo u svoj inventar. Uz *barjak*, *Bajram*,

galama, lepeza, nanule, čiji su izvorni likovi *bayrak, bayram, aglamak, yelpaze, nalin*, a koje su široko rasprostranjene forme kod nemuslimanskog življa, pa i u književnoj normi, javljaju se i neki oblici nepoznati i u narodnim govorima. To su: *buran* – *prišušijo buran pa nema vode* /tur. *pınar*/; *crepič*, knjiž. *čerpič* – *peć bila od crepiča* /tur. *kerpiç*/; *jukva*, knjiž. *jufka* – *volijo sam jukvu na mliku* /tur. *yufka*/; *okaglija* – *udarila ga okaglijom po glavi* /tur. *oklağ*/.

d/ Promjene morfološkog karaktera

Promjene morfološkog karaktera u ovom govoru u osnovi se podudaraju s promjenama karakterističnim za naš jezik u cjelini. Odstupanja su samo u broju potvrda, ali ne i u repertoaru fenomena. To je donekle i razumljivo kad se zna da ni morfologija samog govora ne odstupa od morfologije jezika u cjelini, naravno, kada je riječ o osnovnim oblicima riječi i njihovoj strukturi, elementima kojima su tvoreni i načinima kako su tvoreni.

U književnom jeziku te promjene se svode na izmjenu tvorbenog ili nastavačkog morfema, a posljedica je često mijenjanje gramatičkog roda. I u ovom govoru jedan dio riječi iz turskog jezika izgubio je krajnje *-e* i dobio gramatičko obilježje muškog roda: *pendere* je dalo *pendzer*, npr.: isto tako jedan dio imenica je krajnje *-e* zamijenio s *-a* i dobio gramatičko obilježje ženskog roda: *çizme* je dalo *çizma*; sve imenice na *-i* dobile su navezak *-ja*: *havli* je dalo *avlija*, *bunarci* je dalo *burandžija*, itd.

Turski sufiksi *-ç/-ci* prošireni su redovito naveskom *-ja*, pa je od *şikarcı* zakonomjerno *šičardžija*. Isti navezak je dobio i sufiks *-li*, koji u turskom služi za tvorbu denominalnih pridjeva, kada je od pridjeva izvedenih njime tvorena imenica: *parali* + *ja* dalo je i u ovom govoru *parajlija*.

Sufiksi *-lik* i *-siz* javljaju se samo u likovima *-luk* i *-suz*: *şenlik* je *şenluk*, a *bahtsiz* je *baksuz*.

Iako nije potvrđen neki do sada nepoznat elemenat iz turskog jezika, prikupljena građa pomjera saznanja o životvornosti pojedinih morfema iz turskog jezika. Građa je čak ponudila i nekoliko tvorenica koje nisu zabilježene ni u Škaljićevom rječniku turcizama. Među imenicama to su, npr. *beterluk* /tur. *beter* + *luk*/, *dubledinja* /tur. *dölek* + slav. *dinja*/, *dulumaža* /tur. *dönüm* + naše *-ažal*/, *lokmadžija* /tur. *lokma* + *džija*/; među glagolima: *akovati* /tur. *hak* + naše *-ovati*/, *podžamiti* /naše *pod-* + tur. *džam* + naše *-iti*/, *potkajariti* /naše *pod-* + tur. *kayar* + naše *-iti*/; među pridjevima: *naletan* /tur. *lanet* + *an*/.

Broj ovakvih tvorenica je dvadeset i sedam i one, zajedno s osnovnim riječima s istim tvorbenim elementom, govore o inkorporiranosti tih elemenata u strukturu govora ovoga kraja.

Građa je potvrdila plodotvornost im. sufiksa *-džija* i *-luk*. Oni su uobičajen ne samo u riječima orijentalnog porijekla kao: *kafedžija, šičardžija, ili komšiluk, javašluk, mamurluk, marifetluk* i sl., nego i u tzv. hibridnoj tvorbi, kao sufiks dodan korjenskom morfemu slavenske provenijencije: *bundžija, račundžija, siledžija*, odnosno: *brezobrazluk, lopovluk, pasjaluk, sebičluk* i sl. Isto tako i pridjevski sufiks *-li*, koji je orijentalnog porijekla, može se naći i uz riječi slav. porijekla: *govnali, troškali*.

Promjene u značenju

Promjene u značenju riječi preuzetih iz drugih jezika, najčešće su u ovisnosti od dviju činjenica: a/ da li je riječ u jezik ušla zajedno s realijom /predmetom ili pojmom/ koje do tada nije bilo i b/ da li je riječ došla kao nova oznaka za već poznatu realiju. U

prvom slučaju s preuzetom riječi preuzima se i njeno značenje i zadržava se, u načelu, dok je realija aktuelna u životu, a zatim se ili gubi s gubljenjem riječi, ili se zadržava kao sredstvo karakterizacije određenog vremena, a sasvim je rijedak slučaj pomjeranja značenja. U drugom slučaju, kada uz stranu riječ koegzistira i domaća kao oznaka za istu realiju, značenje jedne će pretrpjeti izmjenu, veću ili manju, zavisno od njene upotrebne vrijednosti.

Veće ili manje promjene u značenju, i to ne prema izvornom značenju koje posuđeni elemenat ima u turskom jeziku, već prema značenjima koja su razvijena u našem jeziku i data u Škaljićevom *Rječniku* ili rječnicima našeg jezika, zabilježena su u riječima: *a/h/ar*, *adžo*, */h/ajduk*, */h/ak*, */h/arabatija*, */h/argija*, *asiluk*, */h/asna*, */h/asulan*, *baždar*, *betno*, *beterluk*, *bogaz*, *čalakat*, *čaršija*, *čatma*, *čokot*, *čepenak*, *česmek*, *čurit*, *dabulana*, *davranisat se*, *deredža*, *dever*, *divan*, *dokundisat*, *domuz*, *dunder*, *džumbus*, *irget*, *firaun*, *museveda*, *mušterija*, *mutlak*, *nobet*, *orospija*, *pelivan*, *perčin*, *perja*, *sofra*, *srklet*, *šiš*, *šiša*, *šuveli*, *tabor*, *tarapana*, *tašak*, *tevabija*, *tucak*, *za/h/ira*, *zort*.

Radi potpunijeg uvida u prirodu promjena navodimo ih ponaosob, uz podatak o njihovom mjestu u dva najkompetentnija rječnika našeg jezika, Rječnika JAZU i Matice srpske:

ăar, m (ahar, RJA I 40, RMS I 114) – *čovjek sumnjivih vrijednosti: Skupili se sva sami aari*. Riječ je niske frekvencije i može se čuti samo kod pojedinaca. Nema potvrda za značenja koja se uz nju navode u našim rječnicima: *konjušnica*, *štala*, *gostinska soba* i sl. /Šk. 74/. Riječ je adaptiran tur. *ahir*, koje je pers. *āhōr*, *āhūr*. U tur. jeziku riječ ima značenje *štala*, a u persijskom *jasle* ili *tekne* u kojem se daje hrana *stoci* /Šk. 74/.

ădžo, m (hadžo, RJA III 546, RMS VI 718) – *maskirane, prurušene osobe koje prate svatove: Iza svatova išle adže u čamcu. Djeci su najsmješnije bile adže*. Riječ je rasprostranjena na cijelom području, ali je već skoro potisnuta. "Adža" uz svatove više nema i riječ čuva sjećanje starijih na ljude koji su se prurušavali u "cigane", "lopove" i pratili svatove do crkve i nazad, ali samo u zimskom periodu. Radi se po svoj prilici o preuzetom hipokoristiku *hadžo*, od *hadžija*, koji je kod muslimana bio naziv za "starca bijele brade sa šarenom ahmedijom na glavi, makar i nije pravi hadžija", Šk. 296, jer se i ovdje radilo o "starim" i onim "koji nisu pravi".

ajdūk, m (hajduk, RJA III 553, RMS VI 705) *odmetnik od turske vlasti, neukrotiv: Bježali u šume, u ajduke. Vidi ga, pravi ajduk*. Riječ je rasprostranjena i u upotrebi kod predstavnika svih generacija. Nije razvijeno krajnje "negativno" značenje *razbojnik*, *lopov*, kakvo se javlja u pojedinim govorima našeg jezika. Izv. **ajdučija**, *razbojništvo*, *pljačka*. Turski oblik riječi je *haydud*, *haydut* /hajdud, hajdut/ i znači *drumski razbojnik*, ali je riječ mogla doći i iz mađarskog *hajdu*, koja u n. pl. glasi *hajduk*, LH 251.

ăk, m (hak, RJA III 556, RMS I 707) *procijenjeni prinos duhana koji se morao predati otkupnoj stanici: Metnijo mi velik ak, ne more toliko urodit. Moj ak je uvijek bio veći nego kod drugi*. Riječ je rasprostranjena po cijelom području, značenje joj je poznato predstavnicima srednje i starije generacije bez izuzetka. Prestankom utvrđivanja prinosa duhana i obveze da se sve preda otkupnoj stanici i riječ je počela da se rjeđe upotrebljava. Oblik *ak* je adaptiran tur. *hak*, ispuštanjem foneme *h*, a znači "pravo, istina".

arabătija, f (harabat, RJA III 568, RMS) – *dotrajala mašina: Kupijo njeku arabatiju /stari auto/, Vidi se da je arabatija, stalno se kviri*. Riječ je rasprostranjena i u upotrebi je kada se želi osporiti vrijednost nekog stroja ili mašine, odnosno odrediti odnos prema njemu. Značenja koja navodi Škaljić /čovjek odan piću, trošna i zapuštena zgrada, 312/ nisu poznata. Navedena forma je modificirano tur. *harabati* dodavanjem *-ja*, s tim što je, po običaju izostavljeno *h*

argija, f (harbija, RJA III 575, RMS 713) – *muški sp. ud: Dobiće argiju. Treba joj argija.* Riječ je rasprostranjena, mada joj frekvencija nije, iz poznatih razloga, velika. Prvotno značenje, *šipka kojom se pri punjenju nabija puška*, nije sačuvano. Škaljić daje paralelno oblike *kargija* i *hargija* i veže ih za tur. *kargı*. Naš oblik se lako izvodi iz forme adaptirane u našem jeziku – *hargija*.

asiluk, m (-) – *obijest: Ne zna šta bi od asiluka.* Riječ se čuje često među starijim govornicima, a podržavaju je i glagolski oblici: *asit se, poasit se*. Riječ je tur. kompozita od *âsi* i suf. *-lik*, koji je u našem jeziku dosljedno prenesen kao *-luk*, te se može smatrati posuđenicom bez adaptacije u našem dijalektu, mada je naši rječnici ne navode.

asna, f (hasna, RJA III 580, RMS VI 716) – *korist: Oće l od toga bit kake asne? Kaka asna mi je što je rodilo kad ne moreš prodat.* Riječ je rasprostranjena i u upotrebi je kod stariji paralelno sa riječi *korist*. Mlađi skoro da je i ne upotrebljavaju. Standardni lik *hasna* isti je kao u turskom, samo se značenje malo razilazi: tur. *hasna* < ar. *hasānā* “dobro, sreća, dobro djelo”, Šk. 317, javlja se kao atribut žene: *divna, krasna, čarobna*.

āsulan, adj. (-) – *čestit, dobar: Ima dva sina, al ni jedan nije asulan. Da bar ovi bude asulan pa da ima s kim ostat.* Riječ je kod predstavnika starije generacije bila vrlo česta, a i danas se upotrebljava kada se želi izreći “generalna ocjena”, da li se na nekoga može ili ne može osloniti u životu. Osnova našoj riječi je tur. *hâsıl*, “proizveden, postao, dobiven”, na koje je dodan naš nastavak *-an*.

baždār, m (baždar, per., RJA I 214, RMS I 123) – *štap sa oznakama za mjerenje tekućine, rakije, u buretu: Za svako bure sam napravijo baždar i znam koliko još ima rakije.* Riječ nije u široj upotrebi, ali se još uvijek može čuti. Izv. *baždārit: Jesi l baždarijo kacu.* Riječ je preuzeta iz tur., s tim što je tur. oblik *bacdar* /baždar/ – *onaj koji naplaćuje carinu, porez* – fonetski pojednostavljen, a značenje preneseno na “ono što utvrđuje mjeru”.

bětno, adv. (-) – *neprijatno, nezgodno: Bilo mi malo ko betno da kaže.* Riječ se može čuti kod starijih. U obliku pridjeva nije sačuvana. U osnovi riječi *betno* je tur. *bed*, koje znači *ružan, loš, nepristojan*.

betěrluk, m (-) – *stanje nerada i lijenčarenja: Dodijo mi beterluk. Ne podnosim beterluk.* Riječ se javlja kod pojedinaca iz svih generacija, ali joj frekvencija nije velika. Riječ ne navodi Škaljić u svom *Rječniku*, što govori da nije široko rasprostranjena u našem jeziku, a ne o njenom podrijetlu, koje je providno: *beter + luk*. Po svojoj prilici riječ je tvorenica ovog područja jer joj pandan *beterlik* ne navode ni rječnici tur. jezika.

bògaz, m (bogaz i bogaza, RJA I 484, RMS I 231) – *kanal uz put: Po cili dan se igraju na bogazu. Da je bar travu pokosijo uz bogaz. Upo u bogaz.* Riječ je rasprostranjena na cijelom području i u upotrebi je kod svih govornika. Postepeno je potiskuje riječ *kanal*, koja je prvotno upotrebljavana samo za prokope u poljima i na njivama, mahom veće, koji su također nazivani *bogazima: Barski bogaz*. Riječ je bez izmjena preuzeta iz tur., ali u tur. *boğaz* /bo'āz/ znači *grlo, grkljan, ždrijelo, klanac*.

čalakat, verb. (čalakati, RJA I 884, RMS VI 837) – *brzo govoriti: Kad počne čalakat. Dokle ćeš čalakat.* Riječ je vrlo rijetko u upotrebi i može se čuti samo od najstarijih. Škaljić, a tako je i u *Rječniku JAZU*, ovu riječ dovodi u vezu sa tur. glagolom *çalmak*, ali joj daje i drugačije značenje od navedenog u našem govoru. Značenje koje je navedeno ovu riječ veže za tur. *çalak* /čalak/, *živo, brzo*.

čaršija, f (čaršija, RJA I 896, RMS VI 844) – *trgovačko mjesto: Šamac ti je čaršija ko i Orašje. Oćeš li ić danas u Čaršiju* /znači: Orašje/. Riječ je rasprostranjena na cijelom području, ali joj je značenje sa općeg, trgovački centar, preneseno na konkretno, gradić Orašje kao trgovački centar područja. Naš oblik *čaršija* preuzeta je

tur. riječ *çarşı* /čarši/ i prilagođena duhu našeg jezika. U tur. riječ znači *tržnicu, trgovačku četvrt*, a ne *grad* u cjelini kao u ovom govoru.

čökot, m (čokot, RJA II 58, RMS VI 894) – 1/ *dio biljke ili sitnijeg rastinja koji ostane iznad zemlje kad se ovo sasiječe: Ubo se na čokot. Rasjeko nogu na čokot*; 2/ *trs loze sadnice: Dobijo sam tri čokota od crnog grožđa*; 3/ *fig. korijen: U glavi mu samo čokoti od zubi*. Riječ je rasprostranjena i u upotrebi u svim značenjima. Naš oblik je dobiven metatezom od tur. *çotuk* /čotuk/ čije se značenje podudara sa navedenim pod 1/.

čëpenak, m (čepenak, RJA II 131, RMS VI 360) – *mala prodavnica: Ima neki čepenak, nije to dućan...* Riječ nije rasprostranjena i kod autentičnih starosjedilaca rijetko se javlja. Mlađi je koriste sa značenjem koje ima u našem jeziku. Riječ je preuzeta i nešto modificirana tur. imenica *kepenk* čije je značenje *prozorski kapak*.

čësmek, m (česmek, RJA II 135, RMS) – *otpadak, što ne valja: U jelu nema česmeka. U svemu nađe česmek*. Riječ je niske frekvencije i može se čuti samo kod starijih, posebno žena. *Česmek* je bez izmjena preuzet oblik tur. riječi *kesmek*, što znači *rezati, sjeći*. U nekim našim govorima naziv je za “izdrobljeno klasje žita /pšenice, ječma ili raži/ po. miješano s izdrobljenom slamom, koje ostane iza vršidbe kao otpad”, Šk. 191.

čúrit, verb. (-) – *štaviti kožu: U Ugljari je jedan čojk čurijo kožu*. Riječ je rasprostranjena, ali joj frekvencija nije velika jer ta djelatnost nije razvijena. Nešto češće se javlja perfektizirana forma **učúrit**: *Ko će ti učurit kožu da je i ostaviš*. Korijen gl. je prema tur. *kürk*, što znači *krzno*, a mogao je biti posuđen iz imenice *ćurak*, gdje se završno *-ak* shvatilo kao naš nastavački morfem, a *ćur* kao korijen, na koji je dodan glagolski formant *iti*.

dabulàna, f (dabulana i dabulhana, RJA II 217, RMS I 609) – *galama, svađa, gužva: Napravili dabulanu u kući. Nemi metat dabulanu među djecu*. Riječ je rasprostranjena, ali je niske frekvencije jer je upotrebljavaju samo najstariji. Riječ je preuzeta iz tur. U tur. *davulhane* znači “*bandu, muziku*”, a prvi dio *davul* = veliki bubanj. U govoru Posavaca pomjereno je semantičko polje i riječ *dabulana* ne asocira na muziku nego na “*gužvu*” koju ona stvara.

davranîsat, verb. (davranisati se, RJA II 318, RMS) – *oporaviti se poslije bolesti: Vidi ga što se davraniso. Prodaću ga čim se malo davraniše*. Riječ je rasprostranjena i poznata svima, ali joj frekvencija nije velika. Čuje se još uvijek kod starijih osoba. U korijenu našeg oblika je tur. *davran*, tj. “imp. 2. lice sing. od *davranmak* = *oduprijeti se, otresti se, snaći, dočekati se*”, Šk. 207. U RJA navodi se i značenje *podignuti se i oporaviti se*.

derèdža, f (-) – *udar, nepovoljan položaj: Sad sam ja na deredži, a sutra ćeš bit ti. Ja sam stalno na deredži*. Riječ se još uvijek može čuti kod starijih kada žele da izraze svoj nepovoljan položaj, da se nalaze na “udaru” drugih, “na tapetu”, da ih netko napada ili ogovara. Riječ je preuzeta iz tur. gdje *derece* /deredže/ znači *stupanj, stupnjevat*. Naši rječnici ne navode ovu riječ, osim Škaljića, koji opet ne daje potvrde nego samo značenje, Šk. 212.

dëvër, m (dever, RJA II 362, RMS I 640) – *muka, nevolja: Bolesnik u kući, dever ti je š njim*. Riječ je prisutna kod starijih kada treba označiti *muku, nevolju* kao borbu sa životnim poteškoćama. Imenica nije frekventna kao glagolske izvedenice: **devèrat** = *patiti se: Valja s bolesnikom deverat*; **izdevèrat** = *izdržati muku: Treba to izdeverat*; **prodevèrat** = *proživjeti poteškoće: Prodevero sam ja svašta u životu*. Tur. *devir*, prema kojem je naše *dever*, kao posebna riječ ili korijen izvedenica, ima mnogo značenja: *epoha, vrijeme, period, okretanje, rotacija...*

divân, m (divan, RJA II 418, RMS I 671) – *sijelo: Sutra će kod nas bit divan. Jesi l' išo na divan kod Brkini. Samo se raspituje kod kog će bit divan*. Riječ je

rasprostranjena i u upotrebi je češće od riječi *sijelo* kod svih govornika. Pokriva značenje razgovora naveče u nekoj kući ili pred kućom onih koji se okupe, ali ne samo zbog razgovora nego i da nešto zajednički urade. Izv. **divānīt** = *sijeliti i raditi nešto naveče do kasno u noć: Sinoć smo dugo divanili*. Riječ *divan* je preuzeta iz tur. bez izmjena. Izvorno značenje joj je *skupština, vijeće, tribunal*.

dokundīsāt, verb. (dokundisati, RJA II, RMS I 723) – **dodijāt**: *Dokundisalo meni ne mogu više izdržat. Mislim, dokundisaće mu, al' jok*. Riječ je rasprostranjena i česta u upotrebi kod svih, ali pokriva samo značenje “ne može se više izdržati”, bilo da je riječ o poslu ili nekim fiziološkim potrebama. Naš oblik *dokundisati* tvoren je prema tur. *dokundu*, perf. 3. lice sing. od *dokunmak*, Šk. 222, dodavanjem sufiksa *-isati*: *dokundisati*. Glagol *dokunmak* znači, između ostalog, *škoditi, pogadati*.

dòmuz, m (domuz, RJA II 631, RMS I 734) – **vrsta konjske bolesti**: *Konj mi ima domuz, moraću mu provući korin od kukurika da istekne*. Riječ je poznata i u upotrebi kod starije i srednje generacije koja je bila u kontak- tu sa konjima. Mlađi ne znaju značenje ni na šta se odnosi riječ.

dūnder, m (dunder i dunderin, RJA II 888, RMS I 806) – 1/ **majstor koji pravi čamce**: *Priko zime dunderi popravljaju čamce i skelu*; 2/ **slab majstor**: *To mu je radijo njaki dunder*. Riječ u značenju pod 1/ može se čuti samo od najstarijih, a u značenju pod 2/ ustalila se kod mlađih i jako se često koristi kad se želi reći da je neko slab u nekoj oblasti. *On je dunder za nogomet* (= slab igrač!). Izv. **dunderāj** = *nekvalitetan posao*: *Neću dunderaja*. Naš oblik *dunder* modificirana je tur. riječ *dülger* koja znači *tesar, drvodjelac*.

džūmbus, m (džumbus, RJA III 540, RMS VI 917) – **nered, gužva**: *Napravili džumbus po kući. Reko sam da ne volim džumbus u svatova*. Riječ je rasprostranjena i u upotrebi je kod svih, ali bez značenja *veselje*, koje se navodi u našim rječnicima. Čak i kad se javi u kontekstu kao *Napravićemo džumbus u svatova* ona znači “stvoriti situaciju u kojoj se neće znati ni tko pije ni tko plaća”. U tur. jeziku *ciubuş* /džumbuš/ znači *zabava, veselje uz muziku i igru*.

èrget, m (argatin, RJA I 105, RMS I 95) – **radnik koji posluživuje zidare**: *Trebaju mi dva ergeta. Dnevnicu ergeta je duplo manja od majstorove. Dobro plaća ergete*. Riječ je rasprostranjena i vrlo česta u upotrebi. Ne obuhvata svakog nadničara, nego samo onog koji posluživuje majstore zidare. Izv. **ergētīt**: *Po cili dan ergeti kod Mareta*. Naše riječi *argat*, *irgat* su prema tur. *irgat*, što znači *nadničar*. U dij. obliku *erget*, koji je u ovom govoru, *e* je moglo biti i prema *e* u grčkom liku *ergatis*, iz koga je nastalo i tur. *irgat*, ali i posljedica asimila.

firaūn, m (firaun, RJA -, RMS VI 673) – **prevarant, lopov**: *Pazi se, firaun ti je to, privariće i slagat dok trepneš*. Riječ je poznata i u upotrebi se obično javlja kod starijeg svijeta. Nema potvrda za značenje *Ciganin, Rom*. Izv. **firaūnski** = **lopovski**: *Oca mu firaunskog*. Tur. lik je *firavun* i značenje mu je *faraon, tiranin, despot*.

musevēda, f (musaveda, RJA VII 164, RMS III 465) – **lažna, neiskrena priča**: *To je turska museveda. Ko da ja ne znam šta je museveda*. Riječ je poznata i rasprostranjena, ali je ipak niske frekvencije. Upotrebljava se kada se želi naglasiti raskorak između onog što se kaže, govori, i onog što se stvarno misli. U tur. postoji riječ *müsvēdde*, koja u suvremenom jeziku znači *concept, nacrt, skica, osnovni plan*, ali nije isključeno da je u narodnim govorima mogla imati i značenje bliže arapskom izvorniku, u ar. *muswāddā* znači “crna stvar, ocrnjena”, koje je blisko onom u našem jeziku.

mušterija, f i m (mušterija, RJA VII 175, RMS III 477) – 1/ **kupac, onaj koji želi nešto da kupi**: *Došle mušterije da kupe kravu. Jesi l' mušterija da ti prodam*; 2/ **momak djevojke**: *Imala je puno mušterija, al' se ni udavala. Došo joj mušterija*. Riječ je rasprostranjena i u širokoj upotrebi u oba značenja, istina nešto više kod starijih nego

kod mlađih. Naš oblik je adaptirana tur. riječ *müşteri* /mušteri/, što znači *kupac*, ali i *klijent*, *pacijent*.

mùtlak, m (mutvak, RJA VII 183, RMS III 468) – *ostava, sanduk za brašno, suho meso*: *Brašno smo držali u mutlaku. U pecari mi je i mutlak*. Riječ je poznata starijim od kojih se još može i čuti. Književni lik *mutvak* je prema tur. riječi *mutfak*, koja znači *kuhinja*. Alternacija *f/v* je zakonomjerna, dok se pojava *l* u dijalekatskom liku može objasniti samo analoškim putem.

nóbet, m (nobet, RJA VIII 214, RMS III 802) – *godišnja obaveza prema crkvi*: *Rekli su mi da će sutra početi kupiti nobet. Na našu kuću spadaju dva i po nobeta. Ko oće more nobet platiti u parama*. Riječ je rasprostranjena i česta u upotrebi, a zbog prirode onog što označuje, poznata svima. U tur. riječ *nöbet* ima više značenja: *red*, *zadatak*, *straža*, *dežurstvo*, pa bi se mogla uspostavljati posredna veza – naknada za stražu – čuvanje duše.

orospija, rospija, f – (orospija, RJA IX 174, RMS IV 191) – *nepoštena, pokvarena žena*: *Grmi grome svetoga Ilije, pa potuci kurve orospije. Ne znaš ti kaka je to rospija*. Riječ je rasprostranjena na cijelom području i u upotrebi je kod svih govornika, posebno kod starijih. Naš oblik je neznatno modificirana tur. riječ *orospu*, koja znači *prostitutka*, *bludnica*.

pelivān, m (pe(h)livan, RJA IX 758, RMS IV 380) – *dječja igračka vrtuljak, zvrk*: *Pravili smo pelivane od mali masura. Moj se pelivan uvijek najduže vrtijo*. Riječ je poznata srednjoj i starijoj populaciji, a u upotrebi je samo u kontekstima koji se tiču prošlosti. U istom značenju i češće u upotrebi bila je i riječ *zvrk*. Danas takvih primitivnih igračaka nema pa mlađi i ne znaju šta riječ znači. U drugim govorima, pa i u književnojezičnoj normi riječ *pelivan* ili *pehlivan* nije udaljena po značenju od onog koje ta riječ ima u tur. jeziku: *pehlivan* – *artist, akrobata; junak*.

perčīn, m (perčīn, RJA IX 781, RMS IV 395) – *pramen kose, čuperak*: *Učitelji povuče za perčīn. Ošišo cilu glavu, samo ostavijo perčīn naprid*. Riječ je rasprostranjena i u upotrebi je kod svih, mada joj frekvencija nije velika zbog toga što se više tako ne šiša. Naš oblik je nešto modificirana tur. riječ *perčem* /perčem/, koja znači “*pramen kose*”, *čuperak*, ali i *griva*.

pérda, f. (perda, RJA IX 782, RMS IV 388) – *ograda na trijemu kuće*: *Sjedi na perdi od trima. Pribacijo kafut priko perde u trimu. Će si vidijo da se sjedi na perdi*. Riječ je rasprostranjena i značenje joj je najčešće svedeno na gornju dasku ili gredicu koja je horizontalno položena na vertikalne daske ili stupčice: *Od te daske napraviću perdu*. Naš oblik razvijen je tur. *perde* koje ima preko desetak značenja, a među njima i *pregrada*, te fig. *zaštita*, koje se može dovesti u vezu sa onim koje ima u ovom govoru.

söfra, f (sofra, RJA XV 876, RMS V) – *dug četvrtasti sto*: *Duž cile avlije postavite sofre. Skoro svaka kuća ima sofru*. Riječ rasprostranjena i u upotrebi kod svih govornika za *duge četvrtaste stolove* iz dva dijela – postolja, koje čini cjelinu, i ploče koja se odozgo na njega stavlja. U tur. riječ *sofra* znači *trpezarijski stol*, ali i *okrugla ploča* za razvijanje tijesta.

srklet, m (srklet, RJA XVI 310, RMS V 973) – *raditi nešto “navrat-nanos”*: *Ne volim srkleta na poslu. Naviko na srklet, ne moreš ga ispraviti*. Riječ je rasprostranjena i značenje joj je usmjereno ka “*brzini u poslu na štetu kvaliteta*”. Izvedenica **srklētīt** = *juriti u poslu*: *Nemoj srkletit, radi sporije, al bolje!* Naša riječ se dovodi u vezu s tur. *siklet*, što znači *teret*, *breme*, *težina*, što se može dovesti u vezu sa značenjem koje ova riječ ima u nekim drugim našim govorima, *uzrujanost*, *nervozna*, zbog težine posla, a tek preko toga značenja do ovog – onaj ko je uzrujan i nervozan ne može raditi pribrano i dobro.

šiš, m (šiš, RJA XVII 633, RMS VI 964) – 1/ *valjkasti pržionik za kavu*: *Nemam ja šiša za kavu pa pržim u tevsiji*; 2/ *mala okrugla limena peć*: *Unijo sam šiš pa ložim. Šiš brzo zagrije, al' i oladi*. U oba značenja riječ je rasprostranjena na cijelom području i u upotrebi kod svih govornika kao termin. U tur. riječ *şış* /šiš/ ima značenje *ražanj*, *igla* /za pletenje/, *osovina*, *rapir*. Semantička veza sa značenjem u ovom govoru je išla preko “vrtjeti se” za *pržionik* za kavu, a preko njega i za vrstu *peći*.

šiša, f (šiša, RJA XVII 633, RMS VI 965) – *rakija*: *Pita oma ima l' šiše. Voli šišu više veg Boga*. Riječ je rasprostranjena i u upotrebi je kao stilitička vrijednost, kada se želi naglasiti odnos pojedinca prema rakiji. Naš oblik je adaptacija tur. imenice *şişe* /šiše/ koja znači *boca*, *bočica*, te je tako značenje preneseno i na *piće* kod nas.

šuveli, adj. (šuveli, RJA XVII 912, RMS VI 1024) – *slab*, *bolestan*: *Nješta mi je Marko šuveli. Nisam dobro, šuveli sam*. Riječ je rasprostranjena i u upotrebi je kod starije i srednje generacije u navedenom značenju, odnosno u značenju “biti zdravstveno sumnjiv”. Naš oblik je prema tur. *şüpheli* /šupheli/ i da se lako objasniti procesom modifikacije. U tur. *supheli* znači *sumnjiv*, *podozriv*.

tābōr, m (tabor, RJA XVII 928, RMS VI 123Sm.) – 1/ *grupa ljudi, protivnička strana*: *Prišo je u njiov tabor. Sad su u dva tabora, a braća*; 2/ *mjesto gdje se nalazila grupa*: *Tod im je bijo tabor*; 3/ *primitivna peć za pečenje cigle*: *Sam je napravijo tabor i sad peče ciglu*. Riječ je rasprostranjena i u upotrebi je kod svih govornika podjednako zastupljena. Izv. **utāborit se**: *Vojska se utabori na pogodnom mjestu*. Naš oblik je modificirana tur. riječ *tabur*, koja znači *bataljun*, *odred*, *divizija*, ali i *kolona*, a značenje je naslonjena i na tur. *tabkur* “utvrđenje, barikada od kola poredanih unaokolo u obliku kvadrata i povezanih lancima”. Šk. 594.

tarapāna, f (tarapana, RJA -, RMS VI 149) – *gužva*, *nered*, *tuča*: *Potlja je nastala tarapana ko će prija ugrabit bolje mjesto. Neću tarapane u kući*. Riječ je rasprostranjena i još je uvijek česta kod starijeg dijela stanovništva za označavanje “gužvi oko nečega ili za nešto”, koje mogu završiti i tučom. Naš oblik je modificirana tur. složenica *darbhane*, koju Škaljić objašnjava kao “kovnica novca” razlažući je na ar. *ḥarb* – *kovati* i pers. *ḥāne* – *kuća*. Značenje u ovom govoru dozvoljava polazak od tur. *darbe*, što znači *udaranje*, *navala*, *juriš*, odnosno *udar* u raznim značenjima, pa prema tome i “mjesto udaranja, gužve”.

tašak, m (tašak, RJA XVIII 113, RMS) – *komad deblje jufke ispunjen pekmezom, klepe*: *Baba i sad voli napraviti taške. Tašci su bili poslastica nekad*. Riječ je rasprostranjena i još uvijek se može čuti, a i jelo naći, među starijim. Frekvencija riječi je niska i mnogo mlađi ne znaju ni za jelo ni za riječ. U tur. jeziku riječ *taşak* /tašak/ znači *mošnje*, i ono se može dovesti u vezu sa značenjem koje ova riječ ima u našem govoru. *Tašci* svojim izgledom i podsjećaju na “ispunjene kesice”.

tevsija, f (tepsija, RJA XVIII 214, RMS VI 186) – *plići sud za pečenje pita, kolača i sl.*: *Kupim ja veliku tevsiju. Napravijo mi klomfer veliku tevsiju*. Riječ je rasprostranjena i u upotrebi je kod svih govornika kao standardnojezična vrijednost. Standardizirani lik *tepsija* je adaptirana tur. imenica *tepsi*, koja znači *poslužavnik*, *tepsija*, *pladanj*. Dijalekatski lik je pretrpio altetenaciju p/v.

tucak, m (tucak, RJA XVIII 844, RMS VI 351) – *nesposoban za život, unesrećen*: *Zar ne vidiš da je tucak. Tucak je sam od sebe, a još ga diraju*. Riječ rasprostranjena i u upotrebi kod svih govornika kada treba označi čovjeka koji je bilo u kom vidu nesposoban za samostalan život. Izv. **tucàkluk** = *siromaštvo*: *Cili život proživijo u tucakluku; zatucàčit* = *zaostati u razvoju*: *Ovo prase mi je zatucačilo na početku i nikako da se ispravi*. Naš oblik *tucak* je fonetski adaptirana tur. riječ *tutsak*, čije je značenje *zarobljenik*, *ratni zarobljenik* moguće posredno dovesti u vezu sa značenjem koje ima u ovom govoru.

zaíra, f (zahira, zaira, RJA XXI 926, RMS II 119) – *ljudska hrana spremljena kao jelo*: U torbi zaira za cili dan. šta je da je, zaira je. Ne valja gazit po zairi /mrvama kruha/. Riječ je rasprostranjena i poznata svima, ali je u potiskivanju i čuje se samo među starijim govornicima. Naš oblik je adaptirana tur. imenica *zahire*, uz obavezno ispuštanje *h*, koja u tur. znači *namirnice, hrana*.

zört, m (zort, RJA -, RMS II 331) – *muka pomiješana s ljutnjom*: Oće da pukne od zorta što me ne more obiće. Riječ rasprostranjena i u upotrebi je kod svih za stanje unutrašnje napetosti, psihičke ili fizičke prirode, koju pojedinac s mukom prikriva: *Zort mu, a ne smje prdnit, stid ga*. U tur. riječ *zort*, prema Škaljiću znači *strah*, ali i *stisni! drži se!* i po podrijetlu je od ar. *ḍart* što znači *prdež*, Šk. 655.

Uopćeno gledano, građa je potvrdila već poznatu činjenicu: da lekseme kao oznake koje se preuzimaju s realijama po pravilu čuvaju svoje izvorno značenje sve dok se realija ne počne potiskivati iz života. Tada počinje da slabi veza između oznake i označenog, oznaka poprima dodatna značenja, uopćenija, šira ili konkretnija, uža od prvobitnog, a na koncu i sasvim novo, pri čemu veza prema prethodnom može da ostane u sferi asocijativnog. U prilog ovakvoj tzrdnji najbolje govore riječi *dunder* i *šiš*, koje su s pomjerenim značenjem i *bogaz* i *tašak*, koje su s razvijenim novim značenjem. Uz riječ *dunder* u našim rječnicima navode se značenja: *drvodelja, tesar /RMS/, drvodjelja /RJAZU/, starinski stolar i graditelj /drvodjelja, tesar i zidar ujedno/Škaljić*. Ovdje samo poneki znaju da su “stari tako zvali majstore za drvenu građu”, može se čuti i za majstora koji popravlja čamce, dok se kod većine razvilo uopćeno značenje “loš, primitivan majstor”: *Popravijo mu sat njaki dunder*. Kod riječi *šiš*, uz značenje koje navode rječnici: *valjkast pržionik za kafu /RMS, RJAZU, Škaljić/* razvijeno je i novo značenje: *mala okruga limena peć, bubnjara: Unijo sam šiš, pa ložim*.

Riječ *bogaz* ima samo značenje riječi *kanal*: *Po cili dan sjedi na bogazu. Prisušijo barski bogaz*. Ovo značenje ne potvrđuje ni jedan od naših rječnika i pored toga što je data široka lepeza značenja: *grlo, grkljan, guša, ždrijelo; klanac, tjesnac, tjesan planinski prolaz; uzak prolaz*. Veza između novog značenje i značenja navedenim u rječnicima samo je asocijativna – “uzak prolaz”, ovaj put samo za vodu. Kod riječi *tašak* izgubila se i ta veza. U ovom govoru ona označava vrstu tjestenine koja se spravlja od deblje jufke tako da se u četvrtaste kesice stavlja pekmez, to se kuha i poslije zapeče u tepsiji: *Napravila baba taške za ručak*. Značenje koje navodi Škaljić, *mudo, mošnje* nikome nije poznato, mada starija i srednja populacija zna i šta su *tašci*, i da ih spravi.

Komunikativna ili funkcionalna vrijednost pojedinih riječi s elementima iz turskog jezika, tj. njihov status u govoru starosjedilaca bosanske Posavine, varira u rasponu a/ jedino poznata u upotrebi, do b/ poznata, ali u upotrebi kod predstavnika: starije, srednje, mlađe populacije.

Ono što je evidentno na ovom planu je da su riječi turskog porijekla u ovom govoru brojne, i da se doživljavaju mnoge kao “prve”, i to ne samo kada se radi o oznakama realija koje su izgubile svoju aktuelnost, tzv. riječima iz povijesti, nego i kada su oznake za realije koje su i danas aktuelne u životu i radu danas. Tako je riječ *bogaz* još uvijek mnogo češća od riječi *kanal*, *alka* od *karika*, *avlija* od *dvorište*, *badžo* od *pašenog*, *bajat* od *ustajao*, *bajir* od *obala*, *barjak* od *zastava*, *balvan* od *trupac*, *ćenifa* od *nužnik*, *čirlit* od *katanac*, *čošak* od *ugao*, *čuprija* od *most*, *divan* od *sijelo*, *džaba* od *uzalud*, *džigere* od *jetra*, *ekser* od *čavao*, *inat* od *prkos*, *jedek* od *uže*, *kapija* od *vrata*, *kašika* od *žlica*, *kefa* od *četka*, *komšija* od *susjed*, *konak* od *noćenje*, *leđen* od *lavor*, *lenger* od *sidro*, *mur* od *pečat*, *oranija* od *kotao*, *pendžer* od *prozor*, *šira* od *mošt*, *testera* od *žaga*, *huja* od *bijes*, *ular* od *povodac*, *zanat* od *obrt*, i *td*. Ako

tako ne bude već sutra, ovaj rad će svjedočiti kako je bilo i koje je promjene pod utjecajem standardnog jezika pretrpio ovaj govor i na ovom planu.

LITERATURA

- Adamović, M.: *O poreklu srpskohrvatskih osmanizama*, Južnoslovenski filolog XXX, 1-2, str. 229-236;
- Adamović, M.: *Turske pozajmice neosmanskog porekla*, Naš jezik, n.s. XVII, sv. 5, str. 284-298 i XXII, sv. 1-2, str. 24-34;
- Filipović, R.: *Jezici u kontaktu i jezično posuđivanje*, Suvremena lingvistika 4, Zagreb 1967, str. 27-90;
- Glibanović-Vajzović, H.: *Turcizmi u djelu Petra Kočića*, Radovi Instituta za jezik u Sarajevu IX, str. 261-344; *Orijentalizmi u knjiženom djelu – lingvistička analiza*, Institut za jezik u Sarajevu, Posebna izdanja, knj. IX, Sarajevo 1999.,
- Hadrovics, L.: *Ungarische Elemente im Sebokroatischen*, Akademiai Kisado, Budimpešta 1985;
- Halilović, S.: *Turcizmi u "Dervišu i smrti" Meše Selimovića*, Književni jezik IX, sv. 4, str. 25-30;
- Ivić, P.: *Dva glavna pravca razvoja konsonantizma u srpskohrvatskom jeziku*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u N. Sadu II, str. 159-182;
- Janković, S.: *Transkripcija i adaptacija imena iz orijentalnih jezika*, Radovi Instituta za jezik u Sarajevu VII, str. 9-112; Markov, B.: *O nastavcima -ana, -lija, -luk i -džija*, Naš jezik, n.s. VIII, sv. 5-6, str. 151-170;
- Muhtić, T.: *Arapsko-srpskohrvatski rječnik I-II*, Sarajevo 1973;
- Nametak, A.: *Turcizmi u pripovijestima Nike H. P. Besarevića*, Prilozi za orijentalnu filologiju XVI-XVII, str. 183-212;
- Peco, A.: *Uticaj turskog jezika na fonetiku srpskohrvatskog jezika*, Naš jezik n.s., XVI, sv. 3, str. 127-145;
- ... : *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, I-VI, Matica srpska, 1967-1976;
- ... : *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, I-XXIII;
- Schmaus, A.: *Gramatički rod turskih imenica u južnoslovenskim jezicima*, Zbornik za filologiju i lingvistiku IV-V, Novi Sad, str. 300-308;
- Skok, P.: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-IV, Zagreb 1971;
- Smailović, I.: *Glas h i njegove zamjene u savremenom srpskohrvatskom standardnom jeziku*, Radovi Instituta za jezik u Sarajevu, IV, str. 117-218;
- Škaljić, A.: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1966.;
- ... : *Turecko ruski slovar*, Akademija nauka SSSR, Moskva 1977.

ORIENTALISMS IN THE SPEECH OF INDIGENOUS INHABITANTS OF BOSANSKA POSAVINA.

Summary

In this paper the author analyzes orientalisms in the speech of indigenous inhabitants of Bosanska Posavina, he tracks down their distribution and other particularities of this lexical layer.